

Bertha Zoltán

Engedjétek hozzám jönni a szavakat

(Sütő András remekművéről)

Az egymást kölcsönösen feltételező, egymással ontikus (elszakíthatatlan egzisztenciális és spirituális) kapcsolatban, összefüggésrendszerben álló nyelv és identitás, anyanyelv és közösségi, kulturális önazonosság sorskérdése, létproblematikája az erdélyi és az egyetemes magyar irodalom egyik kortárs klasszikusának, Sütő Andrásnak az életművében különleges szerepet nyer. A kollektív és öntörvényű nemzeti létezés, a kisebbségi megmaradás alapja az anyanyelvi önreflexió és öntudatosság, amelynek magasztos, biblikus erkölcsi imperatívusza összegződik az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat – Jegyzetek hómezőn és porban* (1977) című esszéregény-remeklésben is. E kiemelkedő prózamű egyben műfajteremtő alkotás: a sokféle poétikai regiszteren megszólaló gondolatfutamok esztétikai hatásformái és értékminőségei a „sajátosság méltóságának” szuverén művészi kifejezésrendjével – a szakralizáló beszédmodok és jelentéstartalmak rendkívül változatos megnyilatkozásformáival – árnyalják erdélyiség és magyarság, sors és hit, bensőség és egyetemesség világteremtő szellemiségét.

Az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* voltaképpen az *Anyám könnyű álmat ígér* szövegvilágának szemléleti és epikai összetettségét ismétli, annak beszédmodorát folytatja – naplószerű krónika, leírás, emlékezés, látomás, mese, elmélkedés, példázat és megannyi más perspektíva sűrűségével, összezsúfolásával és asszociatív árnyalatosságával, de mindezt még újabb nézőpontokkal és rendszerezéssel mégis új alapképletbe foglalja: a rousseau-i nevelési regény, a lirizált nyelvpszichológiai és -filozófiai traktátus, a nyelvi öntudatra alapozott nyelvvédő irat, élettanítás, krónikás parainézis, regényesített intellektus, a költői pedagógiai-bölcséleti, poétikusan értekező nagyszépek keretében. Az író, a nagyapa László unokáját figyeli, és vezeti „Szavaink Nagyfejedelemségének” útjain, az emberi létmód nyelvi feltételezettségének abszolút érvényességét bizonyítva és látva bizonyítottnak (akár Rousseau-val is vitázva). „A Szó, amely Isten, redőiben őrzí az emberi nem történetét az első naptól fogva, s minden nép történetét annak nyelvében, olyan bizonyossággal s oly cáfolhatatlanul, hogy zavarba ejti a járatlanokat és tudósokat egyaránt” (Sütő 1977, 5) – idézi Jean Pierre-t a mottó. S az egész mű ennek a gondolatnak a jegyében szemlélteti a világelsajátítás nyelvi szubsztancialitását, az emberi gondolkodás és a szellemi önkifejezés létbeli lényegét jelentő ontoló-

Kilencven éve született Sütő András író, drámaíró, esszéista

giai meghatározottságát, az emberi lénynek a tárgyi valósághoz, a természethez, a közösséghez, az univerzumhoz és önmagához kötött tudatos és öntudatlan kapcsolatlehetőségeinek teljes spektrumát. A nyelvfejlődés, a jelentéses artikuláció kibontakozásának csodáját, a csecsemőben összeránduló onto- és filogenetikus sajátosságok titkait, a nyelv- és a beszédképesség kialakulásának biológiai, fiziológiai, lélektani, hangtani folyamatait, tanulásszakaszait kivételesen érzékletes differenciáltsággal megközelítő, nyomon kísérő és leíró-értelmező megjelenítés akár bizonyosfajta enciklopédikus tankönyve is lehetne a gyermeki elmemocnások és az egyetemes emberi evolúció mély összefüggéseinek. Borzongató metafizikai távlatok sugalmazásával merül el a közel hajoló, mindent följegyző szándék rámutatás és megnevezés, deixis és denotáció, kompetencia és performancia rejtelseinek egész fenomenológiájában, szubjektum és objektum létszerű interakciókra épülő, az egész emberi lény és az egész megnyílt világegyetem összeműködését igénylő viszonymódjainak óriási példatárában. A megfigyelés követi és irányítja a gyermeki értelem horizontjának szélesedését: a bölcsőtől két-három éves korig, amikor a nagyapa már közös barangolások s a pusztakamarási dédszülők meglátogatása által ismertetheti meg a kisleányt a falusi világ, a környező természet, a nagyobb családi közösség ezernyi varázslatát. Az elbeszélésforma a szenzibilis deskripciónak, valamint a nyelvi világmegragadás, a „Második Világmindenség”, a szubjektív és az objektív létrelációkat szintetizáló valóságkozmosz folytonosan önmagára is reflektáló gondolatosságának az összetömörülésével rétegződik. Az auktoriális és az autotelikus narráció együttesében a referenciális funkcióra a nyelvi önkijelentés végtelen ívű konnotatív, önreflexív szövegboltozata épül rá. A létezés és a létezők univerzumának belső sokrétűségével, árnyalatlanságával homológ a nyelvi kifejezésrendszer, a kulturális világteremtés gazdagsága. S maga a sokszínűség, a sokdimenziós, határtalan tartalmasság a legfőbb érték egy nyelven belül, és általában az emberiség nyelvi egyetemességén belül is, a különböző népek, nemzetek nyelvei tekintetében. Egy-egy nyelv léte, amelyet önnön történelmi-közösségi hagyományrendszere, szimbolikus értelemvilága, kultúrája tart fenn, értékelméletileg szent és sérthetetlen – mert a teremtőképesség örök emberi és transzcendens forrásaiból származik, s mert a homo sapiens életének alapelve és minősítője. Innen a sütői előadásmód mély szakralitása, religiozitása, éthosza: az adottságot – a nyelvi örökséget, a szókészletet, a beszédminőséget – megbízatásnak tekintő, mindig újrateremtendő és újra megélhető értékteljeségnek értelmező kötelezettségvállalás emelkedettsége, amely teljességben az emberhez méltó élet, a közösségi vétetésű nyelv és erkölcs feltétlenül egymásra utalt értékszférái a létezésnek; s benne a népi, a nemzeti irodalmi kultúra az eszmélet legmagasabb rendű öntanúsításával jelzi a szellemi életlehetőségek maximumát. Sütő stílusában a megidézett írók, gondolkodók – folytonos jelenlétük

által – nemcsak eszméik, művük egy-egy önálló jelentésű szilánkjával kapcsolódnak az írói fejtegetésekhez, hanem ezzel az általános értékörző, lélekápoló – így életmegtartó – erőt, felelősséget továbbító, sugárzó küldetésükkel is. Gondolat és metafora így termékenyíti meg Sütő írásművészetében kölcsönösen egymást: amit a szöveg explicite mond egy nemzet kulturális kincsének életgazdagító és -nemesítő szerepéről, azt egyúttal – nem didaktikusan, hanem lehetfinom szemantikai-stilisztikai rájátszásokkal, aforisztikus áthasonításokkal – példázza is. Így szövi át – a magyar esszé történetében is különös bőséggel és természetességgel – a hétköznapi élményközelségből kiindázó gondolatmeneteket a magyar és a világtörténelem, a -kultúra, a -műveltség számtalan alakjának, alkotásának az üzenete, mondanivalója, hangulata – a szabad átértelmezést és alkalmazást előhívó tanulságaival (Balassitól, Heltai Gáspártól, Bornemisza Pétertől, Senczi Molnártól, Mikes Kelemtől Csokonain, Petőfin, Aranyon, Adyn át József Attiláig, Illyés Gyuláig, illetve a Biblia világától és példázataitól Arisztotelészen, Rousseau-n, Schopenhaueren át Shaw-ig, Camus-ig). S ez a kulturális sokarcúság ugyanúgy magában hordja önnön parabolikus értelmét, mint a szülőföldi emlékezések, tájfestő részletezések, dús természeti (sőt természetrajzi) körülírások szövegtartománya, a gyermeki értelemnövekedés, a nagyapai szolgálattelvés apró eseményeinek minuciózus megörökítése, a familiáris-közösségi életszférák, a parasztközösségi életvitel (s általa a kommunikatív kohézió) felejthetetlen, tiszta érületébresztő bemutatása.

Az egyéni létezés minőségét meghatározó nyelviség elsődleges átörökítője tehát a teljes kulturális emlékezetet hordozó közösség (mint az individualitás feltétlen kollektív megelőzöttségét jelentő életközeg). Ebből és „nyelvéből kiesve: létének céljából is kiesik az ember” (uo., 163.). Az áthagyományozás személyes kezdetén és végén ez az akár öntudatlan közösségiség munkál. Sütő történelmi furcsaságokat említ, amelyek azt bizonyítják, hogy az élettelen tárgyak önmagukban nem nevelhetik a gyermeket: akit elzárnak a lelkes, lélekteljes környezettől, elpusztul a szeretet- és nyelvihiánytól, a gondoskodó „szeretet szavai” nélkül. A közösségi, anyanyelvi kötöttség olyan éltető szükséglet, amely nélkül maga az ember válhat „élettelen”, „világtalanná”. A szó a világban-lét önmegértő szellemi aktusa; hiánya vagy elfeledése a törvényszerű elembertelenedés kiváltója: „Ahol véget ér a szó: ott kezdődik a fogak vicsorgatása; az érvelés helyén (...) az ököl okfejtése, a legkönnyebben elsajátítható világnyelvek egyike mai napig is” (uo. 19–20.). A nyelvi minőség: emberi-szellemi és életminőség; a világ átszellemítése pedig az elsajátítás és az elsajátítottság kozmikus harmóniája. Az egyensúlybomlás lélek és természet között a nyelvi sorvadással, a nyelvi szegénységgel, durvasággal és primitívséggel, a „nyelvínséggel” és a „nyelvkárosultsággal”, illetve a másik nyelv erőszakos kiirtási szándékával függ össze. Akár önkéntesen, akár agresszió által:

a nyelvvesztés céljavesztetté, otthontalanná csökevényesíti az embert. S akitől elpártolnak a szavak, attól elidegenednek a tárgyak, az kiesik a tudásból, a világból, s önnön legjobb lehetőségeiből. Az elállatiasodás súlyosabb degradáció az ember részéről, mint a természeti lesüllyedés, rosszabb, mint a természetes állati lét: azok nem árulják el a maguk sajátosságait, megkülönböztető jellegzetességeiket. Az embernek tehát nem csupán szót: hanem anyanyelvi szót kell tudnia, annak teljes érzelmi-történelmi univerzumával, kollektív lényegével és szellemi tradíciójával együtt. Szavainknak is van és kell, hogy legyen helyük-otthonuk – nem csak személyes létünknek (Tamási Áron nevezetes szállóigéjét – „azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne” – bővítve). Mert „mi lehet ott az ember, ahol leveti a rá mért köteléket? Semmi egyéb, csak örület, visszhangzik Nagyapa fülében egy régi vers foszlánya: 'Holt faágaktól körülvelt szív, mit teljesen betöltött a szájalom.'” (uo. 175) Véletlen, hogy hova születik az ember; de a létbe-vetettségek már törvényszerűségeket ró rá („A véletlen műve lehet, hogy a tengerbe zuhanok. De hullámai között már nem a véletlenben, hanem a vízben találok magam. A víz törvényeinek hatalmában” uo. 14). Mikes Kelemen a számkivetettségben sírta vissza „rabságában a szülőföld aranybilincset. Annak a hangjaiból teremtett irodalmi nyelvet. Nyelvet csupán? Magatartásbeli modellt a reánk bízottak dolgában” (uo. 13); más ellenben helyben is „kivetemedett” lesz, ha megtagadja a rá mért örökséget. Az egyik példázatban az Isten, aki a „végtelen időt tartalmaz és változatos emberi szavakkal szerette volna lakhatóvá tenni” (uo. 169), azt tapasztalja, hogy bár csillagot még nem látott „szamárrá változni; embert annál többet. Madarat sem (...) amely a hangját, nevét, csőrének formáját vásárra vitte volna valamely kövérebb kendermagért” (uo. 168–169). De embert igen, aki az első ijedelemre feladja-eladja identitásörökségét; aki „elkótyavetyéli” tápláló forrását „a hiábavalóságok vásárterein”, aki a metaforákat, az „ige-forgácsokban”, „jelző-ágacskákban” a lélek „fenyves-zúgását”, a szellemformálta szépségeket „selyem-topánkára” cseréli – ezzel, senyvesztő önkeresésében „nyüszíteni” és „malkogni” fog, s „önkifejezés dolgában” arra ítéltetik, hogy malomköveket varrjon össze, és „homokból köteleket” fonjon. Az értelem fényét, a belső világosságot az emberrel megosztó Isten haragjában újra kívánná gyúrni az embert, s ez egyelőre csak a véletlen miatt hiúsul meg (elveszett az égi tervhez szükséges gyúródeszka).

A humoros-rezignált történetek, példabeszédek egyik oldalán a magamegadó vagy a haszonlesésből önmagából kivetkőző ember mentalitását kárhoztatják – aki nem tudja, hogy a „nyelv nem csupán házi használatra tajkolt eszköz, nem csupán munkavezető jelrendszer és kereskedelmi rikkantás” (uo. 17), s aki a „hallgatni arany” (uo. 164), a „ne szólj szám, nem fáj fejem disznóhólyagjába” (uo. 162) húzódik, félvén – sokszor ugyan joggal –, hogy „nem az a veszélyes ránk nézve, ami bemegy a szánkba, hanem ami kijön azon” (uo. 164); s akit az Úr, mivel aznap

„csúszómászókkal” foglalatосkodott, s utána nem mosott kezét, talán hibásan is formált meg: ezért a „kelj fel és járj” helyett a „kelj fel és beszélj!” parancsára szorul. A másik oldalon pedig a „szájbarúgásra idomított szamarak” garázdálkodása teszi tönkre az ártatlan áldozatul esetek nyelvét. A hallgatás helyett: az elhallgatás. (A fanatizmus, amelyet nagyapa „Ferenc bátyja a fél szemére megvakultán” élt csak túl, „mivel rossz helyen és rossz időben szólott, nem sejtván, hogy ezzel közmondást módosít: szemet szóért” uo. 28.) Az az abszurditás származik ebből (s a kiszolgáltatott, elnyomott kisebbségi magyarság számára végzetesen abszurd realitás a romániai magyarelles kommunista diktatúrában), hogy a „nyelvhasználat” mint fogalom egyáltalán kialakulhatott: a természetes beszéd (ráadásul meg nem adott) engedélyhez kötésével, azaz megcsúfolásával („Kinek jutna eszébe például akármifajta szabályozási joggal azt mondani: kézhasználat, lábhasználat, fülhasználat, tüdőhasználat?” uo. 99). Aki a mások nyelvével – és létével – akar „elbánni”, az a magáéval sem tud „bánni”; aki nem érzékeli a saját kultúrája mélységeit sem, az támad neki – ostoba hódító ösztönnel és hasztalan remélt, csalóka előnyök megszerzésének agyrémével – az elnémított másik etnikumnak, nyelvnek, vallásnak, kultúrának, nemzetlétnek. Holott „az emberek épp emberi különbségeikben lehetnek egyenlők. És csakis az egyenlőségben jut szóhoz a természetes különbözőségük” (uo. 6). A fájdalmas nyelvromlás az erdélyi magyar szórványvidékeken meglehetősen előrehaladott; aktuális köszönésforma lehetne a „hogyszolgál-az-egészségünk” helyett a „hogyes mint szolgál, uram, az édes anyanyelve?” (uo. 58) (De hasonlóképpen szívszorító a könyvben is megidézett amerikai magyar emigránsok, kivándoroltak honvágya, identitáskeveredése, magányossága, nyelvi töredékessége, otthonkereső zaklatottsága.) S a gyógyításhoz „ortolingviztikai klinika” szükségeltetik, ahol magyar költőóriások vagy magyar századok mélyéből felzúgó zsoldos, népdalos, verses üzenetek hozhatják helyre a bajt („Utaltassa be magát gyógykezelés végett bizonyos Csokonai nevezetű poétához; vagy Berzsenyi tekintetes úrhoz; az utcánk elején és végén vigyázkodó Vörösmartyhoz; Arany János világítótornyába Nagyszalontára; Petőfi tömegsírjába Fehéregyházára; József Attila jajkiáltásaiba; Kemény Zsigmond jégvermébe vagy Ady tüzes katlanába; a hargitai Ábel szikra-feleseléseibe; nyelvi szunyókálásaiból fölserkentik az embert, megtáncoltatják az elmét, mint a nagypénteki kakast a rostában. Akár az erdélyi krónikások, a mennyköveket hajigáló hitvitázók, vagy nyelvünk huszadik századi aranyművesei” uo. 58).

Sütő lirizált nyelvelméleti, episztemológiai, költészet- és széptani meglátásai voltaképpen egy megdöbbenően teljes embertani, kulturális antropológiai – földrajzi, történelmi, irodalom- és kultúrtörténeti, folklorisztikai, etnológiai vagy etnopszichológiai vonzatokkal szélesedő – körképbe ágyazódnak. Ezek alaphangja „az árral szemben úszó” húség intimitása, bensősége, elégiája. Egyfelől azt állítja

az író, hogy a „szabadság veszedelmeit nem a betiltás: maga a szabadság teszi ártalmatlanná” (uo. 8); másfelől – ennek komplementer párjaként – azt, hogy ezt a szabadságot a hűség telíti értékkel. Az, amely ahhoz a földhöz köt („A szülőföld nem múlik el; mi szoktunk kimúlni belőle” uo. 139), ahol a falusi ház kerti ösvényét – a cöveklábú asztalhoz vezetőt – is „úgy gondolták el” már kezdetben, hogy akik „végigmennek azon, csak egymás nyomába léphessenek” (uo. 171), s ahol „seprűt, lapátot, derékfájást elhajítva igyekeznek a fogadásunkra” (uo. 89). Az, amely szerint nem lehet tudni: a nagypapa és az unoka közül melyik szorult inkább a másikra. Az, amely mindenhol hazavezet, de amely semmit nem gátol a világtárs-világlátás kíváncsiságában, az érdeklődés egyetemességében; „Jatata, ha megnövök, én is Hűség leszek? Hűség és rakétás (...) Egyik nap a Holdra megyünk, azután Pusztakamarásra” (uo. 53). Az, amely segít megtanulni „kényszerítés nélkül” a „kényszerűségeket”, hogy „ami nekünk méretett ki, nem hagyható másra” (uo. 36); s Bethlen Gábor-i módon elérni (s a rókamesére is gondolva): „Úgy énekeljünk (...) hogy hangunkat bizonyítva a sajtunkat is megőrizzük” (uo. 34).

Az „*Engedjétek hozzám jönni a szavakat*” bibliai parafrázisa a közismert jézusi „engedjétek hozzám jönni a gyermekeket” igéből sarjad, s a gyermek, a szó, a humanitás és divinitás széttephetetlen kapcsolatának szakrális-kultikus atmoszféráját árasztja. A biblikus egyetemesség transzszilvánista érülettel konkretizálódik: az önmagukban is megejtő erdélyi tájak lírájával, érzelmes szimbolizációjával, valóságos és virtuális jelképeségével. A nagypapa amikor „egyedül bolyong a havasi vizek mentén”, „madárlátta szavakat gyűjtöget” unokája „tarisznyájába”; s a sok millió kilométert vándorló, s a (Tamási szavával) „mondikáló” patakokhoz különleges okkal és képességekkel visszatérő, visszaúszó lazacok is a hazajövetel sorstíkját üzenik. A jelképi emelkedettséget pedig az erdélyiség-sors hétköznapi megpróbáltatásai, nyomorúságai ellenpontozzák – de ugyanazt a nehéz sorshangulatot nyomatékosítva („Mondani akarok valamit, Jamama, de ne hallja senki. Hallgatózó bácsi nincs az ablak alatt? A falban sincs? Hát a telefonkagylóban? A szekrényben, a kilincsben, a villanykörteben” uo. 60).

S ezek az érzelmi-elbeszélői sajátosságok áradnak tovább az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* folytatásának – téma- és hangulatvariációinak – is tekinthető elbeszélésfüzérben, *A lőtt lábú madár nyomában* (1988) című kötet *Levelek a fehér toronyból* ciklusának egyes darabjaiban, illetve a *Vadpávamenyegző* (1994) meséiben. Az unokájától fizikailag elszakadó nagypapa tovább mondja a közös barangolások, erdei bókászások (a pisztrángászatok, a medvekalandok) élményeit-emlékeit (*Azok a pisztrángos napok...*, *Nyáresti medvenézőben*), s számol be a hegyi vidék változásairól, a hargitai tél viselkedéséről (*Sikaszói zúzmarás levélke*). Dús érzékletességgel (a *Vadpávamenyegző* fabuláiban, vadász-, horgásztörténeteiben, a medvék, rókák, fajdkakasok, halak, vízimadarak rengetegében játszódó mesék-

ben még tovább gazdagodó természeti pompázatossággal) jelenik meg az erdélyi havasi táj (a patakok, a fenyveserdők) vagy a Duna-deltai vízi vidék mindenféle élőlényekkel benépesült világa; s ennek kitüntetett pontja Sikaszó, a hazai tájban gyökerező, őrálló szellem jelképes menedéke, egyik sorsközpontja és kilátótornya.

A tájrajz mindig egyrészt életes konkrétum, az erdélyiséget földközeli realitásában megragadó, a bölcséleti szentenciákat a valóságos vegetáció kisugárzó erejével megtámogató, hitelesítő és dokumentáló tény- és élményanyag, önmagában is teljes létvalóság. Másrészt azonban folyton a torokszorító sorsmeglátás terrénuma is, a nyelvi-közösségi apadás helyszíne, miliője. Az alapszomorúság egyik összetevője: a kisonoka (annak családja) elköltözött, kivándorolt a szülőhazából, s a kis barangolótárshoz leveleket kell immár írni („Reményeinkben a holnap azt ígérte, hogy ezeréves szülőföldünk örök hangjai közt a sajátosság méltóságának elemi emberi jogával zengi majd életrealitását nyelvünk is, az édesnek nevezett anyanyelv”; „Az időnek krisztustövisein fennakadva nézelődnek gyermekeik s unokáik után az öregek”; „az élet nem igazodik poétikus kérelmekhez és könyvekhez. Erdély hegyei közül s a balladás folyók mentéről elszólitja rendre, számolatlanul e földnek szülötteit”; itt „nyelvében már nem él, csak pusztul a nemzet” [Sütő 1988, 5–6]). A „várankozás fehér tornyából” azonban – a nyolcvanas évek iszonyatában is – „szólni kell”, „hírt adni”; amikor „hóhérló kedvében szabadon garázdálkodik az idő”, a téli viharok „hordarohama” (*Sikaszói zúzmarás levélke*, uo. 351). S ezek az életképek mind a „kapaszkodás a megmaradásért” (Csoóri Sándor kifejezése) jegyében gyűjtögetik a természeti és az emberi meghittség maradék varázsigéit, viaskodnak valóságként emésztő rémálmokkal. Az egyik sikaszói erdei ember – mint az *Advent a Hargitán* öregei – az örök várankozásban fejezi be az életét: messzire szakadt lánya, unokái nem törődnek vele. Pedig ha az unoka már a nagyszülő, az édesanya nyelvét sem érti, az olyan, „mint amikor a malacnak az orrán van a farka” (*Mese és reménység*, uo. 256). A generációs eltávolodás nem egyszerűen társadalmi: nemzettörténelmi sorskérdés. A „dolgok rendje” a haldokló tiszta képzeletében: az együvé tartozás: beszéddel, lélekkel, meséssel, tréfás vidámsággal. Egy másik legény szégyelli, hogy egyetlen szót sem tud Csíksországból elvándorolt anyja nyelvére; „egy megtagadott anyanyelv a kitagadójával múlik el végleg. Nem vándorszellem” (*A Duna titkaiból*, uo. 296). (Ez az útinapló a dunai, Duna-deltai nomádelet – vadászatok, halászatok-horgászatok, csukászatok, vaddisznókalandok, életveszélyes csónakázások – vérbő előadása; s egy különös, jelképes látvány: egy színesre festett és a madárrajba kétségbeesetten visszakeredzkedő hattyút a többiek – „öldöklő gyűlölettel”, „égi lincseléssel”, s mintha „ugatnának” – kimarják maguk közül: „csöcselékké lett a poétikus metaforák népe” [uo. 290], nem tűrte az idegennek látszót. – Mintha fájdalmas beigazolódással Márai Sándor maximáját illusztrálnák: „igazságtalansággal, méltánytalansággal, vad

indulatokkal, kegyetlenséggel lehet hódítani; megmaradni csak méltányossággal, türelemmel és arányérzékkel lehet” [Márai 1993, 21]) – A pusztakamarási zsánerképeket szintén a borús aggodalom hatja át. Kevés a gyermek, abból is sok román iskolába jár, magyar könyvet nem olvasnak; nem tudni, kire marad a templom, a temető (*Anyám történeteiből*). Az iskolában megszegyenítve fenyítik a magyarul megszólalót, a régi magyar sírköveket ellopják, hogy összevagdálva eladhassák, a dédunokák jövetelének öröme és a családi haláleset (a dédanya testvérének elhunytja) keretezte hangulatban, a bajok keserű-nehez levegőjében a dédapa váltig erősködik, hogy a gyerekek „el ne hagyják a nyelvünket”, úgy őrizték, „mint a terített búzát” (Sütő 1988, 377–378); s „anyám mai napig is látja Isten ábrázatát a búzaszemeken. S mert csodára mindig szomjas a gyermek: a búzáról átköltöztetem azt a szavainkra. Így én is láthattam valami láthatatlant: szavaink homlokredőiben a Teremtő arca vonását” (*Szökevény harangocská*, uo. 378). A magyar nyelv „székelyföldi nagy rengetegei” és mezőségi „széltöréses gyászhelyei” egyaránt a félelemmel fertőződő, közönyös némaságba burkolódzás veszélyével kénytelenek szembesülni; „van még mit irtani belőlünk”, a genuin természet ősi rendjét felborítva. Az újabb erdélyi magyar irodalomban is – Kányádítól Szőcs Gézáig – oly jellegzetes nyelvhalálvízió itt egy borzongató álomtörténetbe öltözik: Mikes Kelemen „Édes Nénje” fekszik az eredetileg egy másik asszony, egy kihalt nyelv (a dél-angliai „cornish”) utolsó (1777-ben meghalt) képviselőjének felállított ravatalon. A koporsón ez olvasható: „A Magyar Nyelv. Élt ezer esztendőket. Elhunyt fojtogatás következtében.” (Uo. 338) S „Édes Néném” semmiféle könyörgéssel nem támasztható föl: kizárólag a megérkező kisunokának a dédanya biblikus szavaihoz kapcsolódó kiáltásával (*Mert ahová te mégy, oda megyek...*). (S ezt a gyermeket ütötték életveszélyesen le játszás közben „milyen nyelven ugattok ti?” csatakiáltással részeg vandálok a városi utcán, ahol a dühöngő román sovinizmus még a teherautókat is az állami piros-sárga-kék színekre festette, miközben a „valamikor kincses, nyugodt, tisztán tartott gyöngyszemvárosok” „balkáni munkatáborokká züllöttek” és szennyeződtek [*Följegyzés 1987. augusztus 10-én* – Sütő 1998, 258–268].) Illyés Gyula *A lőtt lábú madár* című – Sütő Andrásnak ajánlott – versében kinyilvánítja: „A kép a legcáfolhatatlanabb beszéd.” A lőtt lábú madár nyomában ezt a gondolatot egyszerre elemezve és szemléltetve – madarakról szóló meséktől, Arany János-i metaforáktól indulva – jut el a versben is megformálódó erkölcsfilozófiai sugallatokig: a leszállni képtelen, sebesült, a repülés rabságába esett madár látványa által közvetített „csak azért is”-morálig. A bennünk lakozó, „leszállhatatlanul”, „ararátlanul”, „kecsegtető ígéretek” nélkül is énekelő madár üzenetig, a „fejtartás” tudatosultságáig. Amellyel a kilátástalanságban is kereshető a módja, „hogyan legyen lehető, ami lehetetlen” (Sütő 1988, 312.) – a sorsdetermináltság átszellemítő értéktranszcenzus fényében és tükrében.

Irodalom

- ABLONCZY László: *Nehéz álom – Sütő András 75 éve*, Budapest, Nemzeti Könyvtár, 2002.
- DR. FERENCZY Ferenc – LŐRINCZ György (szerk.): *Sütő András szoboravatás 2013. június 23.*, Székelyudvarhely, Sütő András Baráti Egyesület – Erdély Magyar Irodalmáért Alapítvány, 2013.
- Erdélyi csillagok*, Hitel, XXIX. évf., 2016/6.
- GÖRÖMBEI András (szerk.): *Tanulmányok Sütő Andrásról*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002.
- GÖRÖMBEI András (szerk.): *Csillag a máglyán – In memoriam Sütő András*, Budapest, Nap Kiadó, 2007.
- GÖRÖMBEI András: *Sütő András*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007.
- KÁLI KIRÁLY István (szerk.): *Sütő András 75 éves*, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2002.
- KUSZÁLIK Péter (szerk.): *Sütő András életműve – Annotált bibliográfia*, Budapest – Csíkszereda, Országos Széchényi Könyvtár – Pro-Print Könyvkiadó, 2009.
- LÁZOK János (szerk.): *(M)ilyen gazdagok vagyunk (?) – Sütő András-műhelykonferencia (A marosvásárhelyi Művészeti Egyetemen, a Magyar Művészeti kar szervezésében tartott konferencia előadásai, Marosvásárhely, 2014. október 29–30.)*, Kolozsvár – Marosvásárhely, Polis Könyvkiadó – UArtPress, Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem Kiadója, 2015.
- MÁRAI Sándor: *Röpirat a nemzetnevelés ügyében*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1993.
- SÜTŐ András: *Engedjétek hozzám jönni a szavakat – Jegyzetek hómézőn és porban*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1977.
- SÜTŐ András: *A lőtt lábú madár nyomában*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988.
- SÜTŐ András: *Vadpávamenyegző – Igaz mesék, csodás történetek*, h. n., Tellér Kiadó, 1994.
- SÜTŐ András: *Napló (Sütő András Munkái)*, Budapest, Helikon Kiadó, 1998.
- Sütő András emlékére*, Hitel, XX. évf., 2007/2.
- SZÉKELY Ferenc (szerk.): *Nyolcvan nyugtalan esztendő – Születésnap megemlékezés Sütő Andrásról Marosvásárhelyen és Pusztakamaráson 2007 júniusában*, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2008.

Ködöböcz Gábor

„Ami nekünk méretett ki nem hagyható másra”

Találkozások Sütő Andrással

Nyelvi identitásunkat és esztétikai érzékenységünket nagymértékben olvasmány-élményeink és kedves szerzőink határozzák meg. Nem újszerű ez a fölismerés, olykor mégis döbbenetes és megvilágosító erejű lehet, ha valamiféle aktualitás számvetésre készíti az embert. Ilyen szomorú aktualitás volt a magyar nyelvközösség számára 2006. október 7-e, Sütő András temetésének napja. Jómagam nem lehettem ott Marosvásárhelyen a végtisztességtevők között, mert aznap Nagy Gáspár költészetének '56-os vonulatáról tartottam előadást Szent László és Ady Endre városában. Nagyváradra menet végiggondolhattam, hogy olvasóként, irodalmárként és magyar emberként mi mindent köszönhetek Sütő Andrásnak, akinek műveiben – Bertha Zoltán pontos meglátása szerint – „a moralista nemzetféltő és értékmentő szenvedélye társult”. Azt, hogy a szülőföld és az anyanyelv megtartó hagyománya nélkül a világban való helytállás teljességgel lehetetlen, tápláló gyökerek és éltető források hiányában az ember otthonkereső törekvése tökéletesen reménytelen, Kányádi Sándor mellett leginkább Sütő Andrásról tanultam meg. Mert ahogy W. B. Yeats ír származású Nobel-díjas költő mondja: „Az univerzum felé csak kesztyűs kézzel nyúlhatunk ki, és ez a kesztyű a nemzetünk”. Ennek kapcsán bizonyos vagyok abban, hogy Sütő András életművének legfontosabb üzenetei a jelenbeli kihívások elviseléséhez és a további küzdelem vállalásához is szükséges világos elmét, tiszta szívet és erős lelket teremthetnek bennünk.

A Sütő András írásaival való találkozás számomra mindig az emberség és magyarság példaszzerű egységének szakrálisan megélhető rituális alkalmá, a felelős és tág horizontú gondolkodás magasiskolája, az omnipotens nyelv szüntelen újrafelfedezésének és megszentelésének ünnepe. A tanulhatatlan talentumokkal, páratlan nyelvteremtő képességgel, kivételes alkotó- és alakító energiával megáldott Sütő András művei olyasféle, az ősi léttörvényeket leképező partitúra szerint születtek, hogy befogadás közben – mintha csak Mozartot hallgatnánk – valóban zenél bennünk a létezés öröme. Részint a legkülönfélébb élmény- és érzékenységformák (szakrális és profán, mítosz és történelem, személyes és egyetemes, természetes báj és tönkretett idill, parciális és univerzális) érintkezése, részint a hangnemek és műfajok színejátszó selyemként való villódzása teszi, hogy igen gyakran „a létezés izgalmával ható nyelvi intenzitás” kísérti meg az olvasót. Amiként egykoron Arany Jánostól lehetett tanulni a magyar nyelv csodáját, úgy fordulhatunk mi, mai szerencsés olvasók Sütő András-hoz, hogy az édesanyánktól kapott szavakat az ő transzszilván szellemiséggel, ábeli

kacagással és szomorúsággal átítatott nyelvi univerzumában tanuljuk és teremtsük újra. Az életmű avatott ismerőinek véleménye is ezt támasztja alá: „Sütő Andrásról többször leírták, hogy Tamási után ő beszél legszebben magyarul Erdélyben. (...) Szinte pazarló bőséggel ír. Tamási színeit, mosolygós, játékos nyelvét az illyési, Németh László-i gondolati erővel, asszociációs gazdagsággal társítja. (...) Nyelve szorosan összefügg írói szemléletének tágasságával” (Görömbei András); „Tény, hogy vannak, akik érzékenyen rezonálnak a Sütő András prózájának, drámáinak, esszéinek stb. mondataiban rejlő különös nyelvi-stiláris erőre, arra a szuggesztív, varázslatos mondataalakító művészségre, artisztikumra, amely a szavak ritmusát, dallamát, menetét úgy hajlítja és formálja, hogy abba a bölcséleti sejtelemtől a lírai vallomásosságon át a fogalmi árnyalásig annyi minden belesűrűsödik” (Bertha Zoltán); „Sütő András Illyéshez méltó rangon, magát a magyar nyelvet tette alkalmassá arra, hogy a földtől az égig érő tilalmak ellenére fájdalmainkat, haragunkat, apokaliptikus sérelmeinket elmondhassuk” (Csoóri Sándor); „Nyelve nem egyszerűen a képes szóalakkal tömör, megtanulható népnyelv, hanem elsősorban észjárás, gondolkodásmód, mely erőltetés nélkül lobbantja fel – az íráson keresztül – a protestáló és bizonygató életakarat virágait” (Veress Dániel). A hivatkozott szerzők reflexiói is azt mondatják velünk, hogy Erdélyt és az erdélyiséget Tamási Áron és Kós Károly halála óta Sütő András távozásával érte a legnagyobb veszteség. Abban az értelemben is, hogy – a példaadó elődök nyomán – a transzszilvanizmus erkölcsöt és magatartást meghatározó eszménye emberileg és művészileg legteljesebb érvénnyel és hitelességgel az ő életében és munkásságában öltött testet.

Bár személyesen nem hallhattam, de úgy képzelem, hogy a pici református templomokban barátainak előadott orgonajátéka és zoltáréneklése is olyan komoran fenséges, poétikusan emelkedett és líraian bensőséges lehetett, mint megannyi művének alaptónusa. Habár Sütő András verset csak alkalmi jelleggel írt, líraisággal gazdagon érezett, erősen metaforikus, értékjelképekben, sors- és létszimbólumokban bővelkedő, alapvetően költői látásmódra valló életműve legalábbis azt a feltételezést erősíti bennünk, hogy nemzedéktársaihoz hasonlóan akár költőként is megállta volna a helyét. Jó okkal gondolom ezt, hiszen nyelve minden esetben és minden műfajban otthonosan lakja a formát. Sütő András nyelve a források titokzatos bőségét idézően gazdag, már-már pazarló, az irodalmi régiséggel ölelkezően érces, veretes, tiszta zengésű és patinás, ugyanakkor az erdélyiségből, a szülőföld hajszályökereiből táplálkozóan romlatlanul jóízű, hamvas, zamatos és magvas. Ebben az archaikustól modernig ívelő, titkos ultrahangokra is fogékony, a spirituális mélységet és magasságot egyesítő, természetes szépségű nyelvben az éberség álma az álom éberségével vegyül. Végső soron a valóságba szőtt költészet és a költészetté emelt valóság adja a sütői szemlélet nyelvi-poétikai lényegét. Amit a „klasszikus elbeszélők” közé sorolt nagyapjáról, Sütő Mihályról megvallott, azt utóbb órá is találónak gondoljuk: „Történetei

kidolgozott írásművek voltak; irodalmi betegségek nyoma nem látszott rajtuk, mivel nem a költői kiagyaltsághoz ragasztott valóság elemeket, hanem a valóságot emelte költői magasságokba.”

Sütő András írásművészetében a ki nem mondás, az elhallgatás révén a csönd esztétikája is fontos szerepet játszik. A leírt sorok, az artikulált szöveghelyek mellett és a sűrítő, sejtető, kihagyásos technikákon túl – a jelentésképzés szempontjából is – nagyon sokra tartom sorközeit, kitöltetlen helyeit, balladás hallgatásait, titokzatos, sokértelmű csöndjeit, nagyon is beszédes elnémulásait. Akárcsak sorsfaggató, jövőt fürkésző tűnődéseit, nyelvnek és közösségnek elkötelezett töprengéseit, protestáló szenvedélytől fűtött, jobbító szándékú perlekedéseit, félelmeket, fájdalmakat, szorongásokat és szomorúságokat kibeszélő vallomásait, gondúzó-fényhozó vezekléseit, gyötrelmes-gyönyörű, sokszor lehetetlennek feszülő magánbeszédeit. Hasonlóképpen szeretem és hallgatóim körében is gyakran idézem Sütő András drámai küzdelemben kiérlelt és kikezdzhetetlen igazságait. Íme, néhány erkölcstani és létfilozófiai szempontból is figyelemre méltó felismerés: „Az ember ott kezdődik, amikor összetéveszti magát mindazzal, amitől megfosztották” (*Egy lócsiszár virágvasárnapja*), „Mert ha porból lettünk is; emberként meg nem maradhatunk az alázat porában” (*Káin és Ábel*), „Aki a cáfolattal nem mer szembenézni: elvakul, és az elvakultságban nincs többé igazság” (*Csillag a máglyán*), „Békésebb nyughelyet keresve elvándorolhat a madár, a kárpáti gímszarvas, szélfűtta magvaink útján még a gyökeres fa is, ám kegyes-kegyetlen szülőföldjét lélekcsonkulás nélkül az ember el nem hagyhatja” (*Advent a Hargitán*), „Nyelvéből kiesve: létének céljából is kiesik az ember” (*Engedjétek hozzám jönni a szavakat*), „Úgy énekeljünk, hogy hangunkat bizonyítva a sajtunkat is megőrizzük” (*Engedjétek...*), „Az ember pusztul, mert nem felejt. A feledékenyek megmaradnak, de füstre tehetik az életüket” (*Engedjétek...*), „Tisztességes demokráciát csak tisztességes emberekkel lehet fenntartani” (*Anyám könnyű álmot ígér*).

A posztmodern álcájában megjelenő és gyermeteg „bokaharapdálás”-ban örömet találó fanyalgók számára persze a Sütő-jelenség nehezen értelmezhető, hiszen a művek esztétikum és etikum tökéletes egységében fölépülő világa számukra zavarba ejtően sok is, meg kevés is. Ezért aztán, mint az legutóbb is történt, rendre alantas szándékoktól vezérelt, mondvacsinált polémiát provokálnak azzal a céllal, hogy a legfiatalabb nemzedékek (egyetemi és főiskolai hallgatók) körében is rendkívül népszerű és olvasott szerző írói nagyságát és irodalomtörténeti jelentőségét megkérdőjelezzék. A 2005-ös Sütő-vitáról értekező Bertha Zoltán egyik tanulmánykötetében (*Sorsjelző*) a pengeváltás főbb tanulságait ekként összegzi: „Ténynek tekinthetjük azt, hogy Sütő András munkái hangsúlyos részét képezik az irodalomtörténeti, oktatási kánonnak (...), van olyan jelentékeny irodalomkritikai értelmezői közösség, amely ezt a munkásságot az újabb magyar irodalom egyik kiemelkedő fejezetének tartja. Tény az az értékelési lehetőség, amely Sütő András írásművészetének kiteljesedé-

sét különleges esztétikai rangú művek (sőt remekművek) sorának fogja fel. (...) Tény továbbá, hogy százezrek számára jelentettek és jelentenek ma is ezek a művek hiteles helyzettudósítást és helyzettudatosítást a magyarság nemzeti és kisebbségi sorsát illetően, megragadó művészi látomást a történelmi sors lényegvalóságáról. (...) Tény, hogy erőteljesebb érzelmi hatást keltenek a Sütő-művek még ma is, mint más „posztmodern” sztár-szerzőkéi, például egyetemisták körében is; legalábbis személyes tapasztalatom, hogy (minden reklám, média- és divatráthatás ellenére) többen és szívesebben olvassák az ő könyveit, mint a „szöveg-irodalom” agyondicsért, de szignifikáns mértékben olvashatatlannak minősített darabjait”.

A fenti állítások megalapozottságát Ablonczy László: *Nehéz álom (Sütő András 75 éve)* című könyve, Szakolczay Lajos színikritikai kötetének (*Kötél homokból*) Sütő-darabokkal foglalkozó vonulata, illetve a szerző, Ablonczy László kérdéseire adott, műhelytitkokba is beavató, esszészerű vallomása (*Varázsköreim*) azzal a cáfolhatatlan recepció- és kultúrtörténeti ténnyel támasztja alá, hogy Sütő András egymást követő drámáinak színpadi bemutatója mindig nagy eseménynek számított, és semmi máshoz sem fogható szellemi izgalmat jelentett. A '80-as évek színházi előadásai közül a pazar szereposztás és a kiváló rendezés miatt számomra különösen emlékezetes az *Advent a Hargitán* 1986-os bemutatója a Nemzeti Színházban, valamint az *Egy lócsiszár virágvasárnapja* egri premierje 1987-ben a Gárdonyi Géza Színházban. A *Kalandozások Ihajcsuhajdiában* is a maradandó élmények sorában szerepel, már csak azért is, mert a 2001 januárjában az egri Harlekin Színházban a szerző jelenlétében bemutatott és legutóbb újfent kezembe került tüneményes mesejáték is azt példázza, hogy Sütő András – akárcsak Tamási Áron Ábele – egy ritka egészséges kedélyű, székelyes-góbéis humorral és csillámló játékossággal megáldott, eredendően örömré, harmóniára, derűre orientált lélek, aki az abszurdítások övezetében, a lét-rontás és világlomlás közepette is képes volt megőrizni személyiségének épségét és integritását. (Ráadásul az előadást követő fogadás a személyes találkozásra és beszélgetésre is lehetőséget teremtett; a *Nagyenyedi fügevirág* és az *Omló egek alatt* című Sütő-könyvek kedves dedikációja is erre emlékeztet).

Az „embernek magyart, magyarnak emberit” eszményi modelljét esszéírói munkásságával (*Az Idő markában; Sikaszói fenyőforgácsok; Erdélyi változatlanóságok; Létvégi hajrában*) kiteljesítő Sütő András az utókor emlékezetében méltán lehet kiválasztott, karizmatikus, Isten által elhívott és elhivatott személyiség, hiszen ő az az író, aki a Kárpát-medencében és a diaszpórában élő magyarság körében százezrek szemébe visszavarázsolta az olvasás ígézetét, az egy nyelvközösséghez tartozás elementáris élményét. Ezért méltán lehet ő a mi 20. századi oltalmazónk és reményiségünk, aki minden szavával vigaszt nyújt, és minden sorával a forrás felé terelget. Sütő András életében és munkásságában mindenképpen a Gondviselés kegyelmét, végtelen jószágát és szeretetét kell látnunk, hiszen a Mezőségből Mindenségbe sza-

kadt ember örökké hazagondoló s népének áldozó szolgálatában valóban testet öltött az Ige. A Fennvaló közel jött hozzánk általa és benne, azáltal, hogy megajándékozott bennünket vele. Tőle tanulhattuk meg újra, hogy „tagjai vagyunk egymásnak” és részei a nagy Egésznek. Ezen tanítás példászerű realizációjaként Csoóri Sándorral, Sára Sándorral és másokkal együtt Sütő András is ott volt a „kékszárnyú gyermek”, a Duna Televízió életre hívói és első bölcsőringatói között. (A Duna Tv 1992. december 24-én 16 órakor kezdte meg mindmáig igen nagy nézettségű adását, mintegy műholdas csatornákon kiteljesítve a „haza a magasban” illyési vízióját).

Sütő András örökségével jól sáfárkodni közös felelősségünk, egyszersmind személyes feladatunk is. Hittel és nem dekára mért szeretettel tegyünk azért, hogy már a közeljövőben is egyre növekedjen azoknak a száma, akik őt megérdemlik, s akiket ő is megérdemel. Hogy ezáltal is könnyebb legyen az álma.

Beszélgetők

(olaj, vászon, 2016)

Bertha Zoltán

Csillag a máglyán

Szellem és történelem sorsdilemmái Sütő András drámájában

Erdélyben, a mezőségi Pusztakamaráson Sütő András olyan természetes református hagyományok között nevelkedett, hogy például (az *Anyám könnyű álmot ígér* lírai-szociografikus szülőföldi – „otthonirodalmi” – regényvallomása szerint is) falusi édesanyja Kálvint egyenesen „a mi Jánosunk”-nak tekintette. (A reformátust nem véletlenül tartotta a népi közvélekedés a legjellegzetesebb „magyar vallásnak”). Az alig százötven főnyire apadt közösség „Balassija, Csokonajja, Arany Jánosa, nyelvújítója és nyelvcsőzse a mindenkori tiszteletes úr volt, régi fegyvertársaival: Károli Gáspárral és Luther Mártonnal”. A tanító Szenczi Molnár Albert zoltáira, László Dezsőné (a vasárnapi iskolai mozgalom keretében) népdalokra okította, a református elemi iskola védnöke, Kemény Béláné bárónő nemcsak szellemiekkel (Benedek Elek meséivel) ajándékozta meg, hanem kelenyével is ellátta, amikor a helyi lelkipásztor kérvényeinek segítségével bejuthatott a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumba, ahol pedig Vita Zsigmond, a kiváló irodalomtudós magyartanár (Áprily Lajos monográfiája) pártfogolta.

Már nagyenyedi diákkorában, 1943-ban – egy kollégiumi pályamunkában – foglalkozni kezd Kálvin életének és sorsának boncolgatásával, majd 1971-ben azt említi, hogy színművet tervez írni róla – s ez azután 1974 elejére el is készül. Az 1973-as *Egy lócsiszár virágvasárnapja* a kialakuló protestantizmus forrongó hőskorszakába vezet, s a *Csillag a máglyán* ugyancsak ennek a történelmi időnek az eseményeit stilizálja veretes historikus tragédiává, metaforikusan klasszicizáló, példázatos erkölcsfilozófiai dráمامűvé. A nagy morális, lélektani, eszmei, történelembölcseleti kérdések szenvedélyes hitviták és emberi viszálykodások sodrában merülnek föl. A forradalmi reformáció helvét irányzatának megerősödését jelentő kálvinizmus vezéralakjának magatartása olyan alapvető etikai dilemmákat modellál, amelyek művészi megjelenítése, interpretációja a magyar és a világirodalom legjelentősebb sorsproblematizáló tragédiaremekeivel vethető össze (Németh László, Illyés Gyula drámaeszményének közelségében). A hetvenes (és a rákövetkező) évek erdélyi, magyarországi és külföldi színpadain revelációszerű sikert arató alkotás korabeli és későbbi fogadtatása rendre hangsúlyozta is ezt a valószínű korábrázolást a kitérítő szimbolikus jelentésteremtéssel szerves esztétikai értékgységbe foglaló, szemléletszintetizáló, különleges artisztikus erőteljességet.

A történelmi tények szerint a spanyol származású teológust, orvost, az emberi vérkeringés kutatásában jelentős felfedezésekre jutó Szervét Mihályt 1553-ban

Genfben máglyahalálra ítélték – antitrinitáriánus, unitárius nézetei miatt. A reformáció második hullámának képviselői (köztük Kálvin) a radikális újítások felforgató hatásától féltve igyekeztek megóvni az addig kivívott eredményeket és hadállásokat, s inkább áldozták fel az eretnekséggel vádolt Szervétet, mint a meghatározó svájci városokban (Genf, Zürich, Bazel, Schaffhausen) már megszilárduló protestáns intézményrendszert. Kálvin felelősségét az ügyben és az ítélethozatalban az (egyház)történészek vitatják, részességét a kivégzés elrendelésében, illetve végrehajtásában általában kisebb mértékűnek vélik (Kálvin nem volt tagja az uralkodó genfi városi tanácsnak, s azután még a halálnem enyhítését – az elégetés helyett a kard általi büntetést – is hiába kérte). A máglya helyén ma mindenestre engesztelő emlékmű áll, amely a kor hibájaként tünteti fel az elismert tévedést, és hitet tesz a reformáció igazi elvei – a feltétlen lelkiismereti szabadság ideája – mellett.

Sütő András jegyzetekbe foglalva mellékeli művéhez azokat az apróbb életrajzi mozzanatokat, amelyeken dramaturgiai okokból változtatott. Például hogy valójában Szervét nem sorolható Kálvin ifjúkori barátai közé – mint ahogy viszont a drámában láthatjuk. A parabolikus drámaszerkezet a tragikum sokoldalúságát, árnyalatosságát, bonyodalmasságát egyszerre és együtt érzékelteti a konfliktust kiéleltető mai, aktuális szempontokkal. Köztük a testvérháborúság feloldhatatlanságának problematikájával: amikor a szellemi szabadelvűség baráti szövetségeseinek törvényszerűen kell egymás ellenfelévé távolodniuk, ha eszme és történelem szétágazó követelményei végzetesen összeütköznek. Így fajul kettős és többszörös konfliktussá, kollízióvá a két főszereplő küzdelme, s a külső összecsapás mindkettejük személyiségében belül is emésztő meghasonlássá, de legalábbis erények és vétkek lebírhatatlan lélektani csatájává, háborgásává. A közvetlen drámai üzenet szellem és hatalom kibékíthetlenségéről, Kálvin zsarnokságáról szól; alakja olyan diktátort formáz, aki hitújítóból a hit és a gondolkodás további reformjait (a „semper reformanda” parancsait) semmibe vevő vagy eltíró tirannussá keményedik. („Egy-egy új eszme lerombolhat intézményeket, de mindig számolnia kell azzal, hogy intézményesülve béklyóba verheti saját magát” – összegzi ezt *Református identitás és magyar irodalom* /Bp., Kálvin Kiadó, 2015/ című tanulmánykötetében Győri L. János.) Ez a benyomás évtizedekkel ezelőtt a totális önkényuralom hatalmaskodó mechanizmusaira történő utalásként értelmeződhetett. S ezt a társadalmi rendszerellenes tiltakozó áthallásosságot ünnepelte a színelőadások akkori erdélyi és összmagyar közönsége, de másfelől hirtelen ezt nehezményezték többen a kolozsvári (kálvinista) teológusok közül is. Viták, ankétok kezdődtek (még Bécsben, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem rendezésében is) – amelyek során tisztázódott: a darab nem hamisítja meg a kálvini tettek motivációit, s nem rajzolja el negatív tendenciózussággal történelemformáló

törekvéseit. Éppen ellenkezőleg: olyan tragikus hősnek mutatja, aki érdemleges érvek, megfontolások nyomán, de történelmi kényszerűségek közé szorítva cselekszik. Az a meggyőződése, hogy a még alig kibontakozó reformáció eredményei nem szilárdulhatnak meg maradandóan a reformokat szavatoló, bebiztosító intézményrendszer nélkül. A folyamatos újítások a szellemi progresszió addig elért vívmányait kaotikussá zilálhatják, és kiszolgáltatathatják az ellenreformáció kíméletlen, embertelen haderőinek. Szervét maga is az inkvizíció elől menekül, csak végtelen és önpusztító naivitása, reálpolitikai belátásának hiánya megakadályozza abban, hogy ne kergessen illúziókat valahai eszmefforradalmi társa változatlanul rugalmas segítőkészségét illetően. Bízunk benne, míg észre nem veszi, hogy a feltétlen és tekintet nélküli szabad vizsgálódás, az álmodozó szabadgondolkodás és kételkedés ideje lejárt, hogy a kisajátított igazság nevében mindezért inkább „vizsgálati fogság”, könyvégetés és meggyilkoltatás jár; az uralkodó reformátor (felesége már „Káin bélyegét” is megpillantja az arcán) ugyanis olyanná vált, mint akik ellen hajdan hadakozott. Magát is okolja tehát Szervét fanyar-ironikus keserűséggel, hogy óvatlanul, figyelmetlenül, vakon a barátaihoz menekült, s nem mondjuk az ellenségeihez. Végső soron mégis a félelem nélküli embermértóság örökérvényűségét hirdeti halálában is – s ez mártíriumának és öngyötrő belső tragikumának végszava. A „veritas duplex” perspektívájában látszó Kálviné pedig a tagadhatatlan bűnrészesség bevallása, amelyet kényszerűségből vállalt magára, a helyzet vívódó foglyaként, az autokratikussá mérgesedő gépezet rabjaként, mert hiába ösztökélte Szervétet, hogy ne nála keressen oltalmat, hiszen ő is megfeszül „a kényszerűségek keresztjén”, miszerint az ügy érdekében nem kockáztathatja vagy hagyhatja el az „egészet annak része” miatt, ha vetélytársának „százszor igazza” lenne is. „Magánbántalmakért sohasem üldöztelek – magam is üldözött vagyok” (magyarázkodik önigazolón önmagának is végül).

Az összetett tragikum kibomlása, kifejlése tehát rendkívüli stációkon, szuggesztíven komplex és áttételes, sokszempontú gondolatiságon keresztül halad végig. A legmagasabb rendű axiológiai, tiszta értékelméleti igazság Szervét oldalán áll: a szellemi szabadság korlátozhatatlansága mindenek – korok és idők – fölé emelhető. Élete árán bizonyítja és „kikezdzhetetlen etikájával is védelmezi: azt, hogy a gondolkodásban megállni nem lehet” (Görömbei András). („Mért kell elégnem? / Nem tudhatom, de kell” – így tépődik Páskándi Géza *Szervétusz a mágyán* című átképzéletes versében.) De Kálvin argumentációja is a legvégső történelemfilozófiai szükségszerűségekig hatol: az akármilyen fokig megszerzett és megőrzendő szabadság garanciáit institutionális eszközökkel is biztosítani kell – ahhoz, hogy időtálló kereteket örökíthessünk tovább. A két főhős egymással és saját magával is birkózik; erkölcsiségük és igazságérzetük lényegileg összemérhető, méltó riválisok, csak más dimenziókat képviselnek. Egyszerű, sematikus kizáróla-

gos, könnyelmű igazság nem szolgáltatható egyikőjük számára sem. (Egyfajta katarzisz nélküliséget vagy másfajta, többrétű eszméltető-megtisztító sugárzást emleget maga az író, azt vallván, hogy „a kálvini konokság és a Szervét-féle poétikus vakmerőség” „együtt mozdul” bennünk; a „kettő mindig csak együtt képzelhető el”, mert „mindenkor csak együtt jelentkezett az életben.”) A historikus és morális önértékek mibenlétét faggató kérdések nyitottak maradnak – a megoldhatatlan egzisztenciális drámaiságot pedig elkerülhetetlenül kell végigszenvedni. Az idői és időn túli, konkrét és elvont, egyéni és kollektív létproblémák, sors- és gondtapasztalatok kivetítése ebben a cselekményesen izgalmas, felkavarón fordultatos, katartikusan sokértelmű eszmedrámában ősi és modern formanyelv szintézisében zajlik; a konfliktust középpontozó drámamodell egész belső stiláris és intellektuális gazdagságot sűrít magába. A darab legfőbb tanulságai közé tartozik, hogy sem ideálok megkövülő, cáfolatokat, kételyeket többé nem tűrő dogmatizmusa (a saját gyermekeit felfaló – bár eredetileg demokratikus – mozgalmak dehumanizálódása), sem az éberségét veszítő illuzionizmus nem vállalható vagy nem követhető út az emberiség számára. A kényes egyensúly az intézményesen kiépített szabadság méltóságának szférájában olyan mély értelmű távlatokat sejtet, amelyek az emberlét ősrök kultúrantropológiai gyökérvizsgálataiban vetődnek föl – csak a huszadik századi magyar (protestáns vétetésű) eszmetörténetben is Szabó Dezsőtől Németh Lászlóig és Bibó Istvánig.

„Itt állok, másként nem tehetek” – ezt a lutheri szentenciát választva összefoglaló címeként jelent meg Sütő András első két reformációkori drámája (amelyek „hőseinek arcvonásai között fölismerhetjük a magunkét is” [Czine Mihály]). Fátumos tragédiákban demonstrálva a személyiség fundamentális szellemi függetlenségének, autonómiájának és igazságkereső szenvedélyének axiómáit – és vergődését a körülmények hálójában.